

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА
МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 40

Заснований в 1996 році

Рівне – 2008

ББК 74.20

О - 59

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць.

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 40. — Рівне: РДГУ, 2008. — 176 с.

Збірник наукових праць містить статті з проблем виховання і розвитку особистості в контексті реалізації ідей А.С. Макаренка на сучасному етапі реформування освіти, а також з теорії і методики виховання та навчання учнів і студентів, професійної орієнтації учнівської молоді.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, практичних працівників освіти, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет).

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Бех Іван Дмитрович – доктор психологічних наук, професор, дійсний член АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Вербець Владислав Володимирович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Воробійов Анатолій Миколайович – кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Литвиненко Світлана Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Лісова Світлана Валеріївна – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука);

Малафійк Іван Васильович – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – доктор психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович – доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти);

Пасічник Ігор Демидович – доктор психологічних наук, професор (Національний університет “Острозька Академія”);

Поніманська Тамара Іллівна – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович – доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Ямницький Вадим Маркович – доктор психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 3 від 31.10.2008р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10. 2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966 — 7281 — 08 — 10.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2008

нравственность, самосознание.

The summary. *The development of moral education problem in the pedagogical heritage of K.D. Ushynsky is analyzed in this article. The main categories the theory of moral education of the outstanding teacher is based on are discovered-spirit, matter, mind, consciusness, self-consciousness, judgment, notion, idea, abstract, chance and necessity. The system-forming notion in the theory of moral education of K.D.Ushynsky is the notion of moral self-consciousness.*

Key words: *moral education, moral consciousness, moral feelings, morality, self-consciousness.*

Одержано редакцією 18.02.2008.

УДК 372. 47

О.П. ПРИЙМАК

ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ УМІННЯ ВЧИТИСЯ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ТАБЛИЧНИХ ВИПАДКІВ АРИФМЕТИЧНИХ ДІЙ

Резюме. *У статті розглянуто деякі прийоми роботи по формуванню в учнів початкової школи уміння вчитися в процесі вивчення табличних випадків арифметичних дій. Крім прийомів, що стимулюють дітей до самостійного застосування цих умінь, практикуються спеціальні завдання і засоби навчання розумових дій.*

Ключові слова: *уміння вчитися, організаційні уміння, загальнонавчальні уміння, загальнопізнавальні уміння, контрольні-оцінні уміння.*

На сучасному етапі розвитку суспільства удосконалення загальної середньої освіти і зокрема, початкової, спрямоване на переорієнтацію процесу навчання на розвиток особистості учня, навчання його самостійно оволодівати новими знаннями. Прогресивна освітня спільнота ставить перед собою нове завдання – сформувати в школяра уміння вчитися. Ю.К.Бабанський називає умінням вчитися володіння сукупністю основних загальнонавчальних умінь та навичок [1]. У пояснювальній записці до програми з математики для початкової школи зазначено, що „...важливим напрямом у розвитку пізнавальних здібностей дітей є цілеспрямоване формування в учнів загальнонавчальних умінь (організаційних, загальнопізнавальних, загальнонавчальних, контрольних-оцінних) [10, 162].

Питанню формування загальнонавчальних умінь присвячені роботи [1-16]. У книзі В.О.Пунського „Азбука навчальної праці” [11] розкриті дидактичні основи формування загальних навчально-пізнавальних умінь на уроках. У посібнику О.Я.Савченко „Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів” [13] розглядаються дидактичні умови розвитку пізнавальної самостійності молодших школярів. Зокрема, висвітлюється процес формування готовності учнів до пошукової діяльності, типологія і система пізнавально-проблемних завдань.

В.Ф.Паламарчук у посібнику „Школа вчить думати” [8] дає конкретні методичні рекомендації з питань навчання учнів прийомам мислительної діяльності: виділенню основного в навчальному матеріалі, порівнянню, узагальненню і т. д. У статті Я.А.Пасічник [9] розкриті науково-методичні основи розвитку математичного мислення і мовлення молодших школярів в процесі розв’язування складених задач. У статтях Г.П. Карчевої, А.Д. Нікуліної приділяється увага ролі самоконтролю у формуванні обчислювальних навичок у молодших школярів. Покажемо, як в процесі вивчення табличних випадків арифметичних дій в учнів формуються загальнонавчальні уміння. При цьому будемо спиратися на класифікацію загальнонавчальних умінь, здійснену у пояснювальній записці до програми з математики.

Організаційні вміння та навички До організаційних умінь О.Я.Савченко відносить такі вміння: організувати своє робоче місце, орієнтуватися в часі та берегти його, планувати свої дії, доводити роботу до кінця. Питання формування організаційних умінь особливо актуальне для шестирічних першокласників, оскільки ці діти досить емоційні, їхня поведінка імпульсивна. У спілкуванні з шестирічними першокласниками недопустимим є авторитарний стиль керівництва, а тільки демократичний. Так вважають психологи, провідні спеціалісти в галузі навчання і виховання шестирічних дітей. Для демократів-педагогів характерним є широкий контакт з учнями, виявлення довіри та поваги до дітей, роз’яснення правил поведінки, вимог.

Кожен вчитель застосовує свої індивідуальні педагогічні прийоми, але обов’язковими є простота і стислість перших вимог на уроці, невелика їх кількість, показ зразка виконання кожної вимоги, правила, причому багаторазовий, заохочення правильної поведінки дитини.

У різних дітей віком від 6 до 7 років, які прийшли до школи без попередньої підготовки до навчання, загальнонавчальні уміння та навички формуються дуже нерівномірно, тому від учителя вимагається терпеливість та наполегливість. Діти повинні, наприклад, при складанні таблиці віднімання числа 9 відрахувати і викласти на парту 18 паличок. Піднімається шум від стуку паличок, гул, діти, забувши, рахують вголос. Учителька не робить нікому зауваження, не вимагає тишини. Замість звичайного слова “Тихіше” вона просто каже: „Правильно і добре працює той, хто рахує мовчки, не заважаючи іншим. В класі у нас тихо, тільки чути, як ніжно стукають палички”. І дійсно, після цих слів у класі настає робочий порядок, діти замовкли, а руки запрацювали швидше” [16, 30-31].

Належну увагу потрібно приділяти організації робочого місця учня. Наприклад, при складанні таблиць додавання та віднімання числа 5 діти користувалися кружечками. Після закінчення роботи, вчителька швидко

називає числа до 20, діти за цей час повинні скласти кружечки у конверт. Одним з організаційних умінь є вміння орієнтуватися в часі, берегти його. Шестирічки привчаються поступово включатися в роботу, працювати у потрібному темпі. Як відомо, закріплення будь-яких навичок здійснюється шляхом самостійного розв'язування вправ. Зокрема, при закріпленні навичок табличного додавання та віднімання в межах 10 вчитель повинен привчати дітей працювати в однаковому темпі. Для цього потрібно щоб перший приклад вчитель розв'язав сам на дошці, а всі учні разом з ним записували поступово в зошитах, на що буде затрачено однаковий час. А потім один учень пояснює все, що робить учитель, після чого розглядаються нові приклади, які розв'язуються окремими учнями біля дошки з поясненням, а учні за партами працюють самостійно в заданому темпі.

Шестирічний учень обов'язково прагне закінчити кожне завдання. Якщо він працює повільніше від інших, відстає, то це не викликає у нього занепокоєння, на заклик учителя "Працюйте швидше", як правило не реагує. Тому рекомендується інструктувати перед кожним завданням не тільки весь клас, але і спеціально ті групи учнів, які ще недостатньо організовані, працюють повільно. Деяким потрібно надати допомогу, працювати разом з ними. Не треба переживати, що таким чином гальмується розвиток самостійності дитини. Набагато більший ефект дає пережите дитиною почуття задоволення від виконаного завдання, ніж постійне усвідомлення того, що знову не встиг [16].

Планування учнями навчальної роботи – один із компонентів організаційних умінь. Планувальна функція навчального мовлення активно розвивається в процесі коментування учнями власних дій, коли відбувається випереджувальне визначення словом їх послідовності та аналізу виконання. При знаходженні результату, наприклад, додавання, множення чисел 9 і 3, з використанням обчислювальних прийомів, учень ставить перед собою такі запитання: Що я зроблю спочатку? Що потім? Чим закінчу?

Перш ніж прочитати вираз $20 - 8:4$, учень повинен з'ясувати, яку дію у цьому виразі виконують останньою, назвати компоненти цієї дії, визначити, чим виражені компоненти дії. Після цієї роботи, учень повинен прочитати вираз так: „це - різниця числа 20 і частки чисел 8 і 4” або „зменшене 20, від'ємник виражений часткою чисел 8 і 4”.

Щоб знайти значення виразу $20 - 8:4$, учневі потрібно пригадати, в якому порядку виконуються дії, визначити першу та другу дії, знайти їх результати.

Найбільша трудність при розв'язуванні завдань - це знаходження вказаної послідовності загальних положень математики. Якщо ця послідовність знайдена, то все останнє у розв'язуванні – застосування цих загальних положень до умови завдання, не становить проблем.

Для багатьох завдань початкового курсу математики розроблені ці послідовності загальних положень, які утворюють відомі загальні правила або алгоритми розв'язування завдань певного типу. Зокрема, один з варіантів загального прийому додавання одноцифрових чисел з переходом через розряд:

1. Прочитай вираз.
2. Назви перший доданок, другий доданок.
3. Подумай, яке число доповнює перший доданок до 10.
4. Заміни другий доданок сумою двох чисел, одним з яких є число, яке доповнює перший доданок до 10.
5. Додай дане число до першого доданка. Перевір, чи одержав 10.
6. Додай до 10 друге число.
7. Запиши результат.

Загальнонавчальні вміння і навички. Важлива роль у повноцінній навчальній діяльності належить таким умінням: зосереджено слухати пояснення вчителя і відповіді школярів, виявляти помилки однокласників, сформулювати запитання, висловити думку, відповісти на питання вчителя чи однокласника.

Розвиток умінь слухати пояснення вчителя безпосередньо зв'язаний з виробленням довільної уваги.

„Учням молодших класів при слуханні пояснення вчителя рекомендують: прибрати всі зайві предмети; зручно сісти; дивитися під час пояснення тільки на вчителя; прагнути засвоювати матеріал в ході уроку, а не залишати на домашнє завдання, при поясненні виділяти найбільш головне, суттєве, те, що вчитель підкреслює інтонацією, підсумковими фразами, повторенням; застосовувати відповідні прийоми запам'ятовування; прагнути швидко осмислювати вивчене; слухаючи приклади, які наводить вчитель, додатково шукати свої власні; під керівництвом вчителя уважно розглядати малюнки, таблиці підручника, демонстраційні наочні посібники; при тимчасових труднощах засвоєння теми не панікувати, а намагатися зрозуміти трудні моменти по ходу подальшого пояснення, тому що педагог завжди в різних варіантах повторює основні положення; обов'язково задавати вчителю з його дозволу питання, якщо матеріал незрозумілий; за його вказівкою робити записи в зошиті, виконувати схеми” [1, 347-348].

Від рівня розвитку мовлення дитини залежить успіх її взаємодії з учителем на уроці. У першому класі діти не сприймають довгих (більше 2-3 хв. на початку року) монологічних пояснень навчального матеріалу, навчання йде в основному у формі питання - відповідь, у формі бесіди. Крім того, не всі діти однаково швидко сприймають і розуміють питання та готують відповідь. Частина учнів, найбільш повільних і несміливих, взагалі не приймає участі в бесіді. Найбільш успішно вчаться в школі ті діти, яких учителі в початковій школі привчили до повних, розгорнутих відповідей.

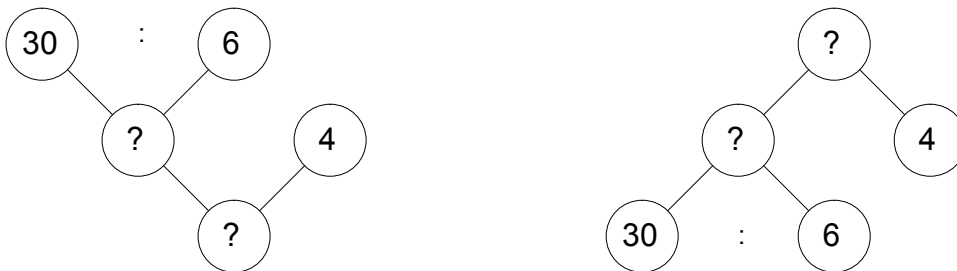
Проблема учнівського запитання на уроці розв'язується погано, її значення недооцінюється учителями. Відома з літератури характеристика шестирічок як цікавих „чомучок” не оправдується на уроках. На кожному

уроці вчителі повинні створювати ситуації, при яких учні задають один одному питання, коментують відповіді товаришів. Особливо цінними є такі запитання на етапі засвоєння учнями таблиць арифметичних дій. Надзвичайно важливе значення має вміння міркувати. „Це – комплексне вміння, в якому інтегруються вміння логічно мислити й вміння зв'язно, послідовно викладати свої міркування” [12, 177].

Ефективним засобом навчання дітей міркувати є використання алгоритмів та різноманітних зорових опор (схем, таблиць, символів). Для читання прикладів на додавання та віднімання одноцифрових чисел з переходом через десяток, наприклад, $9 + 7 = 16$, $14 - 6 = 8$, різними способами можна використати такі зорові опори:

додати	відняти
плюс	мінус
збільшити	зменшити
сума	різниця

На етапі застосування знань табличних результатів при розв'язуванні задач третьокласникам пропонується розглянути схеми розв'язування задачі: „У 6 однакових ящиках 30 кг лимонів. Яка маса лимонів у 4 таких ящиках?” і пояснити, як потрібно міркувати.

Загальнопізнавальні вміння і навички Основа навчальної діяльності – індивідуальна мислительна діяльність. Розумова діяльність, як і будь – яка діяльність складається з дій. У розумових діях можна виділити їх основні складові елементи: порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, конкретизацію, класифікацію, які називають розумовими операціями.

Аналіз і синтез лежать в основі всіх розумових дій. Операція аналізу полягає у поділі цілого на частини, елементи. Синтез – це мисленева операція, яка передбачає пошук цілого через утворення суттєвих зв'язків між виділеними елементами цілого [4]. Аналіз і синтез, взаємопов'язані операції мислення, знаходять постійне застосування на всіх етапах вивчення таблиць арифметичних дій. Зокрема, складання таблиць додавання з переходом через десяток з використанням наочних посібників проходить на основі наочно – дійового аналізу та синтезу. Якщо, скажімо, вчитель пояснює табличний приклад $8+7$, то для цього на набірне полотно він спочатку виставляє 8 червоних кружечків, потім 7 зелених (наочно – дійовий синтез). Із 7 зелених кружечків виділяє 2 зелених кружечки (наочно – дійовий аналіз) і приєднує їх до 8 червоних кружечків (наочно – дійовий синтез). До одержаних 10 кружечків приєднує 5 зелених кружечків, які залишилися (наочно – дійовий синтез). Одержали 15 кружечків.

На наступному етапі вчитель виконує запис алгоритму дії у вигляді таблички, коментуючи кожен дію при виконаному попередньому моделюванні прийому. Компактний запис:

$$\begin{array}{r} 8 + 7 = \\ \quad \wedge \\ \quad 25 \\ 8 + 2 = 10 \\ 10 + 5 = 15 \\ 8 + 7 = 15 \end{array}$$

Число 7 розкладають на зручні доданки (наочний аналіз). Число 2 додають до 8 (наочний синтез), одержують 10. До 10 додають 5 (наочний синтез), одержують 15. Наочний аналіз і синтез змінюються аналізом і синтезом за уявленням: дитина може виконати розклад чисел або їх додавання, оперуючи із зоровими образами, які зберігаються в її пам'яті, і голосно проговорюючи дії.

Найвищим ступенем є розумовий аналіз і синтез, який виконується мисленно за допомогою внутрішнього мовлення [15].

Порівняння здійснюється в двох основних формах – зіставлення і протиставлення. Під зіставленням розуміють процес порівняння, спрямований на виділення суттєвих ознак, спільних для ряду об'єктів, а протиставлення – процес, що має протилежну мету, тобто виділення того, від чого необхідно відокремитися при визначенні суттєвих ознак.

Учителі формують у молодших школярів прийом порівняння через поетапне оволодіння ним. „Спочатку дітям пропонують підготовчі вправи, які допомагають їм набутти досвіду виконання елементарних операцій: виділення ознак, диференціювання суттєвого і несуттєвого, розчленування поняття, первинне узагальнення, тобто опанувати операції, без яких неможливе жодне із загальнопізнавальних умінь” [12, 181].

На етапі підготовчих вправ значну увагу треба приділити вмінню аналізувати вирази, задачі. Наприклад, у процесі вивчення табличного додавання і віднімання учні виконують такі завдання:

- Чим подібні пари прикладів?

$$2+4 \quad 7+1 \quad 6+4$$

$$6-2 \quad 8-7 \quad 10-4$$

- Що спільне і відмінне у виразах:

а) $(7+9)+1$; $(9+1)+7$;

б) $3+5$; $3+(2+3)$; $(1+2)+5$; $(1+2)+(2+3)$

Крім порівняння прикладів, виразів, учням пропонується порівнювати і задачі, зокрема прямі та обернені. О.Я.Савченко радить складність завдань на порівняння задач нарощувати в такій послідовності: спочатку порівнювати задачі за однією суттєвою ознакою. Потім можна пропонувати задачі, зміст яких різний, а числові дані однакові. Нарешті, порівнюються пари задач, у яких немає нічого спільного, крім того, що вони належать до одного типу [13].

У доборі об'єктів, що порівнюються слід додержуватися ряду вимог, які зумовлені логікою порівняння, а саме: 1) доцільно порівнювати однорідні взаємозв'язані об'єкти; 2) об'єкти, що порівнюються, принаймні один з них, мають бути добре відомі дітям; 3) при порівнянні визначається суттєва подібність і несуттєва відмінність; а при протиставленні – суттєва відмінність; 4) подібність і відмінність бажано спостерігати на достатньому фактичному матеріалі [13, 123].

Учнів також необхідно підвести до усвідомлення того, що з допомогою даної операції порівняння можна розв'язувати ті чи інші завдання. Наприклад, Н.Б.Істоміна [5] пропонує для цього такі завдання.

1. $6+1=7$ Скільки потрібно додати до 6, щоб одержати не 7, а 8?

Це завдання можна виконати по – різному. Учень може міркувати так: 8 більше від 7 на 1. Щоб одержати число на 1 більше від 7, потрібно до 6 додати число на 1 більше від 1, тобто треба додати 2. Учень може дати відповідь відразу, на основі знання таблиці додавання. Але після цього потрібно порівняти дані приклади, з'ясувати спільність та відмінність і пояснити, чому одержана сума на 1 більша від попередньої.

2. $5+2=$

$5+3=$

Порівняти приклади і обчислити результат. Вчитель повинен навчити учнів помітити, що перші доданки однакові, а другі – різні, бо 3 більше від 2 на 1, отже сума в другому прикладі повинна бути на 1 більша, ніж у першому.

3. $4+3=7$, $4+...=6$. Чи можна замість крапок поставити 3, щоб другий запис був правильний?

Виконання завдання знову зв'язане з необхідністю порівняти дані приклади і на основі цього прийти до певного висновку.

4. $5+2=7$ $2+...=7$

Яке число можна поставити замість крапок, щоб друга рівність була правильною? Чому?

5. $5+1=6$, $3+4=7$; $5+3=8$, $9+1=10$, $7+2=9$.

Який із даних прикладів допоможе знайти правильний результат у прикладі $3+5=$?

Наявність в обчислювальних прикладах елемента цікавості: здогадки, кмітливості, уміння помітити закономірності, виявити подібне і відмінне у прикладах - ось ті основні особливості методики формування обчислювальних навичок, реалізація яких дозволяє розв'язати на практиці і завдання формування навичок табличних арифметичних дій, і завдання розвитку пізнавальних здібностей учнів.

Близькими до завдань на порівняння є завдання на висновки за аналогією. Вони являють собою судження про властивості одного предмета на основі його подібності до іншого.

Досліджуючи дидактичні основи застосування аналогій на уроці в старшокласників, С.П.Бондар розробив дидактичну класифікацію аналогій за характером знань, які засвоюються, способом організації пізнавальної діяльності, рівнем творчості в процесі пошуку невідомого. За рівнем творчості автор розрізняє такі види аналогій: асоціативну, алгоритмічну, евристичну [2]. У початкових класах використовуються всі три види аналогій. Асоціативна аналогія використовується на рівні репродуктивної діяльності, висновки за такою аналогією мають ситуативний характер. Наприклад, знаючи, що $2+1=3$, де 3 – наступне число по відношенню до числа 2, можна обчислити суму будь-яких чисел, в яких один з доданків одиниця.

За допомогою алгоритмічної аналогії діти, спираючись на відомий спосіб дій, самостійно доходять висновку про можливість його застосування в дещо змінених умовах. Зокрема, складаючи таблицю множення числа 2, учні замінюють приклад на множення числа 2 прикладом на додавання, в якому кожний доданок дорівнює 2. Аналогічно, складаючи таблицю множення числа 5, замінюють множення додаванням однакових доданків, кожний з яких дорівнює 5. Тобто прийом аналогій можна використовувати при складанні учнями таблиць арифметичних дій.

Евристична аналогія вимагає більш високого ступеня абстрактного мислення учнів, їхньої аналітико – синтетичної діяльності. В процесі вивчення таблиць арифметичних дій корисним є складання прикладів, задач за аналогією, кількох задач за одним виразом, однією схемою. Покажемо використання евристичних аналогій при складанні прикладів.

При вивченні таблиць арифметичних дій наголос робиться не на механічне, а на осмислене запам'ятовування, на створення найкращих умов для формування і розвитку зв'язку між оберненими діями.

Велике значення при цьому має розв'язування трійок, четвірок прикладів виду:

а) скласти приклади на віднімання з прикладу на додавання, використовуючи зразок:

$$\begin{array}{ccc} 9 + 7 = 16 & 8 + 4 = & 9 + 5 = \\ 16 - 9 = 7 & & \\ 16 - 7 = 9 & & \end{array}$$

б) використовуючи зразок, записати приклади на додавання з прикладів на віднімання:

$$\begin{array}{ccc} 7 + 8 = 15 & \dots\dots\dots & \dots\dots\dots \\ 15 - 7 = 8 & 12 - 9 = 3 & 14 - 6 = 8 \\ 15 - 8 = 7 & 12 - 3 = 9 & 14 - 8 = 6 \end{array}$$

в) скласти чотири приклади, використовуючи числа 5, 6, 11.

Як ми уже показували, порівняння закінчується узагальненням. „Узагальнення – складний прийом розумової діяльності, який передбачає уміння аналізувати явища, виділяти головне, абстрагувати, порівнювати” [7, 65].

Уміння узагальнювати матеріал формується з початкових класів, де воно опрацьовується поетапно: учні навчаються умінню аналізувати, виділяти головне, класифікувати, порівнювати, робити нескладні висновки. Розглянемо застосування узагальнення в процесі формування табличних випадків арифметичних дій.

1. На етапі ознайомлення учнів з таблицями додавання, наприклад, числа 3, вчитель підводить їх до формулювання узагальнень таким шляхом: пропонує розглянути записані приклади на додавання числа 3 до одноцифрових чисел і з'ясувати, що спільне у цих записах, чим вони відрізняються. Вчитель повинен звернути увагу на те, що спільними є значення других доданків, а відрізняються записи першими доданками і результатом – значенням суми. Крім цього перші доданки збільшуються у кожному наступному прикладі на 1. Аналогічно збільшується на 1 сума. Вчитель наголошує, що таку сукупність прикладів називають таблицею додавання числа 3.

2. В результаті складання таблиці додавання 1 вчитель формує узагальнення-висновок: якщо до числа додати 1, то одержиться наступне число. Цей висновок можна використовувати і при утворенні двоцифрових, трицифрових чисел і т. д.

3. А розв'язування вправи, поданої нижче, приводить також до узагальнення.

Вправа: На скільки одиниць числа верхнього ряду більші від чисел нижнього ряду?

$$\begin{array}{cccc} 12 & 12 & 12 & 12 \\ 3 & 5 & 8 & 4 \end{array}$$

Учні виконуючи обчислення, порівнюють відповіді. На основі цього роблять висновок: якщо зменшуване стало, а від'ємник збільшується, то різниця зменшується.

Узагальнення, абстрагування і конкретизація тісно переплітаються в навчальному процесі. „Здійснення переходу від загального до часткового з метою встановлення їх відповідності суттєвому має назву конкретизації” [4, 153]. У початкових класах з метою конкретизації широко використовуються наочність і реальні предмети.

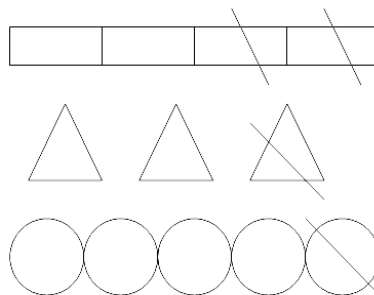
Покажемо, як прийом конкретизації застосовується при виконанні завдань.

1. Конкретизація через приклад. Після формулювання переставного закону множення, правила додавання одиниці до числа, вчитель пропонує учням навести приклади. Це сприяє глибшому осмисленню теоретичного матеріалу.

2. Співвіднесення конкретних і абстрактних ознак засвоюваного способу дії.

1. До якого прикладу немає малюнка?

- 1) 5 – 1;
- 2) 4 – 2
- 3) 3 – 1
- 4) 6 – 2

При виконанні цього завдання учні з'єднують приклад з відповідним йому малюнком.

Контрольно-оцінні уміння та навички. Важливою умовою повноцінності навчання молодших школярів є формування у них контрольно-оцінних умінь та навичок.

У початкових класах, а саме у першому і другому, самоконтроль учнів здійснюється за добре засвоєним зразком, коли учні оволодівають способом дій тією мірою, яка забезпечує самостійність їх виконання. У третіх-четвертих класах важливу роль відіграють опосередковані засоби: опора на схему, алгоритми, володіння спеціальними прийомками самоперевірки [12].

Практичні дії з пошуку та виправлення помилок, аналізу та оцінювання робіт діти 6-7 річного віку здійснюють, як правило, у співпраці з дорослими. Отже, ці дії потребують спеціального керівництва з боку

вчителя.

Багато учителів, як показує практика, підмінюють навчальну роботу із самоконтролю закликами до учнів бути уважними, перевіряти себе. Переважає контроль за кінцевим результатом, під час самостійної роботи вчителі надто опікають дітей, часто відсутні чіткі орієнтири щодо визначення якості виконання. Крім того, багато учнів переконані в тому, що їм самим не потрібно перевіряти себе, бо вони не могли помилитися. „Отже, процес формування самоконтролю передбачає опору на мотиваційний і процесуальний компоненти учіння, тобто виховання потреби якісно виконувати і перевіряти будь-яку роботу, навчання спеціальним прийомом самоконтролю” [12, 184].

У своєму дослідженні ми спираємося на рекомендації О.Я.Савченко щодо забезпечення певних умов для успішного формування самоконтролю, а саме: щоб запобігти можливим помилкам, ускладнювати завдання в певній послідовності (копіювання, використання зразка у тих самих умовах, у змінених, у нових), домагатися від учнів чіткого розуміння мети роботи і об'єкта перевірки; передбачати труднощі, які можуть виникнути в процесі виконання самостійної роботи; при формуванні складних умінь і навичок одночасно опрацьовувати прийоми і способи їх перевірки; у виконанні тренувальних вправ передбачати спеціальні ускладнення, щоб запобігти зниженню гостроти уваги.

Г.П.Карчева [6], ділячись досвідом роботи з питань формування самоконтролю в процесі самостійного виконання учнями завдань, вважає, що ознайомлювати учнів з прийомами самоконтролю варто на початку першого класу. Дітям, які допустили помилки при обчисленні завдань, наприклад, на додавання, віднімання числа 2, вона рекомендує самоконтроль здійснювати за допомогою наочності (паличок). Іншим прийомом самоконтролю є співставлення розв'язаних учнями прикладів із записаними на дошці, але в іншому порядку, розв'язаними прикладами. Для цього учні повинні прочитати перший приклад, знайти його на дошці і, якщо він розв'язаний правильно, поставити галочку, якщо неправильно, поставити мінус.

Серед прийомів самоконтролю Г.П.Карчева використовує лічильну лінійку, кругові приклади, взаємозв'язані приклади, числа, які є відповідями, але записані в іншому порядку. Формування навичок самоконтролю при виконанні арифметичних дій розглянуто у дослідженні О.Д.Нікуліної [7].

Щоб самоконтроль став умінням, дітей слід навчити конкретних прийомів перевірки роботи за опорою пам'яткою. Виконуючи обчислення на уроках математики, діти мають навчитися робити перевірку арифметичної дії тією самою чи оберненою (наприклад, дія віднімання перевіряється дією віднімання і додавання), робити прикидку відповіді.

Отже, формування загальнонавчальних умінь – невідмінна умова вивчення табличних випадків арифметичних дій. Поряд з прийомами, що стимулюють дітей до самостійного застосування цих умінь, практикуються спеціальні завдання і засоби навчання розумових дій, які становлять структуру кожного вміння [12, 186].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения / Ю.К.Бабанский. – М.: Педагогика, 1977. – 254 с.
2. Бондар С.П. Аналогія як засіб організації пізнавальної діяльності учнів / С.П. Бондар // Початкова школа. – 1974. - №6. – С. 84-87.
3. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2006. - №2.
4. Загальна психологія: підручник / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – 464 с.
5. Истомина Н.Б. Активизация учащихся на уроках математики в начальных классах: пособ. для учителя/Н.Б. Истомина. - М.: Просвещение, 1985. - 64 с.
6. Карчева Г.П. Роль самоконтроля в формировании вычислительных навыков // Начальная школа. – 1982. - №5. – С. 65-68.
7. Никулина А.Д. Формирование навыков самоконтроля в выполнении арифметических действий у младших школьников: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Никулина Антонина Дмитриевна. – К., 1984. – 144 с.
8. Паламарчук В.Ф. Школа учит мыслить: пособ. для учителей / В.Ф.Паламарчук. – М.: Просвещение, 1979. – 144 с.
9. Пасічник Я.А. Формування культури мислення молодших школярів у процесі розв'язування текстових задач /Я.А. Пасічник // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: зб. наук. Праць РДГУ. Вип. – Рівне РДГУ, 1999. – С.61-68.
10. Програми для середньої загальноосвітньої школи: 1-4 кл. – К.: Початкова школа, 2007. – 464 с.
11. Пунский В.О. Азбука учебного труда / В.О.Пунский. – М.: Просвещение, 1988. – 144 с.
12. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підруч. для студ. пед. ф-тів / О.Я.Савченко. – К.: Абрис, 1994. - 416 с.
13. Савченко О.Я. Развитие познавательной самостоятельности младших школьников / О.Я.Савченко. – К.: Радянська школа, 1982. - 176 с.
14. Савченко О.Я. Уміння вчитися як головна компетентність загальної середньої освіти // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: (бібліотека з освітньої політики); під заг. ред. О.В.Оверчук. – К.: „К. І. С.”, 2004. – С. 34-37.
15. Скаткин М.К. Совершенствование процесса обучения: проблемы и суждения. – М.: Педагогика, 1971. –

206 с.

16. Шабалина З.П. Учебно-воспитательная работа в первом классе четырехлетней начальной школы: учеб. пособ. для студентов пед. ин-тов по спец. №2121 „Педагогика и методика нач. обучения” и №2001 „Преподавание в нач. классах общеобразоват. шк.” – М.: Просвещение, 1982. - 208 с.

Резюме. В статье рассмотрены некоторые приемы работы по формированию в учеников начальной школы умения учиться в процессе изучения табличных случаев арифметических действий. Кроме приемов, стимулирующих учеников к самостоятельному применению этих умений, практикуются специальные задания и засобы обучения умственных действий.

Ключевые слова: умение учиться, организационные умения, общезыковые умения, общепознавательные умения, контрольно-оценные умения.

The summary. Some methods of the formation of the skills to study in the educational process of table occurrence arithmetic's actions among pupils are examined in the article. Except reception, which stimulating pupils to applying this skills, practicing special tasks.

Keywords: educational skills, organizational skills, general talking skills, general perception skills, control-tests' skills.

Одержано редакцією 10.09.2008.

УДК: 37. 01, 03, 06

В.Ю. МАРКО

ПОНЯТТЯ ДУХОВНОСТІ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

Резюме. У статті розглядається проблема та необхідність формування в наш час духовної особистості вчителя-педагога. Розкривається сутність понять «духовність», «духовність особистості вчителя», «духовність як професійна якість учителя»; виділяються найголовніші ціннісні орієнтири вчителя як духовної особи, якості та умови, які сприяють становленню вчительської духовності.

Ключові слова: духовність, духовність вчителя, духовна особистість вчителя, вчитель як духовна особа.

Постановка проблеми. Стрижнем у вихованні генерації вчителів майбутнього поступово стає так звана глобальна філософська ідея сучасності, а саме - «від людини розумної до людини духовної». Така ідея ставить перед вчителем цілком нові зміни, формування інших орієнтирів діяльності, свідомості та мислення, з'являється зовсім інший погляд на вчителя.

Духовність виражає ступінь «олюднення» педагогічного процесу й розглядається як особлива форма самовизначення вчителя, розвитку його творчих здібностей. Уміння наповнювати теоретичну і практичну діяльність високим духовним змістом украй необхідне для вчителя. Саме на це звертається увага в Законах України «Про освіту» [2], «Про вищу освіту» [1]. Тому не випадково дедалі більшої ваги навчальні заклади повинні надавати проблемі формування духовності вчителя-професіонала.

Мета дослідження полягає у розкритті проблеми формування духовної особистості вчителя та виділення якостей і характеристик, що окреслюють духовність педагога.

Сьогоднішня школа акцентує свою увагу на вчителя, який би не тільки міг збагачувати свої професійно-методичні вміння і наповнювати ними зміст своєї діяльності, а який був би взірцем високої духовності. Саме вчителю сьогодні належить місія інтегрувати духовні цінності у ціннісну систему учня, створювати умови для такої інтеграції. Для цього потрібен постійний духовний ріст вчителя. Розвиток духовності вчителя обумовлює його здатність до самоактуалізації, духовної самореалізації, формування вмінь духовно-практичної діяльності, пошуку духовно-моральних та естетичних ідеалів, свідомої роботи з виховання духовного світу підростаючих поколінь і цілого суспільства. Ф.Т. Михайлів підкреслює, що рушійним відношенням людини, яке її зберігає і породжує, було, є і назавжди залишиться її ставлення до суб'єктивності інших людей, її здатність забезпечити різноманітність засобів до життя і головних його умов: самоорганізуючої спільності людей, креативної і когнітивної духовної і духовно-практичної її продуктивності. [6,110]

Сучасний світ дає нам переконання у тому, що подальший соціальний прогрес неможливий без вирішення проблеми розвитку духовності особистості. Всі сили в науково-творчій сфері зверненні на пошук нових результативних шляхів становлення духовно-культурного суспільства, на створення максимально ефективних умов духовно-морального розвитку кожної особистості. Тож проблема виховання духовності особистості вчителя, що є основою в розбудові і збагаченні сьогодишньої освіти, набуває великої актуальності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема духовності завжди була актуальною, невечірною і займала важливе місце в науці. Видатні зарубіжні та вітчизняні філософи присвятили їй чимало своїх праць: вивчення внутрішнього духовного світу людини досліджували І.Кант, Е.Фромм, К.Юнг, Г.Сковорода, П.Юркевич, В.Соловйов, С.Франк та ін.; проблему духовності особистості у загальнофілософському аспекті розглядали О.Уледов, П.Симонов, С.Пролєєв, О.Яценко, С.Кримський, В.Горський, В.Баранівський, М.Каган, Л.Сохань, Л.Буєва; окремі аспекти духовно-морального виховання особистості, місця духовно-морального компоненту в структурі особистості вчителя та його виховного значення ставали предметом спеціальних історико-педагогічних досліджень М.Богуславської, М.Євтуха, Л.Журенко, Т.Льїна,

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ПРИВІТАННЯ УЧАСНИКАМ КОНФЕРЕНЦІЇ	4
<i>Малафійк І.В.</i> Антон Семенович Макаренко і педагогічне мислення.	7
<i>Пашко Л.Ф.</i> Педагогічне мислення сучасного вчителя в контексті філософського світогляду А.С. Макаренка.	9
<i>Фролов А.А.</i> Социально-педагогическое мышление А.С.Макаренко: базовые понятия педагогики, их структура.	12
<i>Семенюк-Іванюк Л.Ю.</i> Ідеї розвитку педагогічної логіки А.С. Макаренка в умовах сучасних педагогічних інтерпретацій.	14
<i>Терешко Л.В.</i> Проблема соціально-педагогічної технології у педагогічній спадщині А.С.Макаренка.	19
<i>Нечипорук Л.І.</i> Ідеї синтетичної педагогіки А. С. Макаренка в контексті ноосферної освіти.	21
<i>Колесніков С.А.</i> Спільна робота сім'ї та школи з формування музичної культури молодших школярів у світлі педагогічної концепції А.С. Макаренка.	24
<i>Симоненко Л.І.</i> Соціальний захист дітей та молоді в аспекті теоретико-методичної спадщини А.С. Макаренка.	27
<i>Малафійк І.В.</i> Розвиток знання - провідна ідея сучасної дидактики.	29
<i>Колос Ю.З.</i> Педагогічне мислення викладача вищої школи в контексті формування інформаційно-технологічної компетентності студентів.	39
<i>Тимошук Л.В.</i> Формування досвіду емоційно-чуттєвого ставлення до світу у педагогічній спадщині А.С. Макаренка.	41
<i>Илалтдинова Е.Ю.</i> Официальная педагогика и общественно-педагогическая инициатива как факторы развития педагогической теории (постановка проблемы).	44
<i>Яковенко К.Ю.</i> Формування педагогічного мислення майбутніх соціальних педагогів у процесі вирішення педагогічних ситуацій у роботі з обдарованими учнями у загальноосвітніх навчально-виховних закладах.	46
<i>Крат І.В.</i> Школа і освіта на Волині напередодні створення Едукаційної комісії (1773 р.).	47
<i>Джеджерера О.В.</i> Громадські об'єднання як засіб творчої активізації студентів.	51
<i>Джеджерера К.В.</i> Комунікативний потенціал громадських студентських об'єднань.	55
<i>Останчук М. В.</i> Цілісне мислення при розвивальному навчанні.	60
<i>Єфремов С.В.</i> Інтеграція у змісті професійно спрямованої науково-дослідної роботи студентів у вищих навчальних закладах України у другій половині ХХ століття.	65
<i>Оксенюк О.В.</i> Формування національних цінностей в учнів у контексті сучасного педагогічного мислення.	69
<i>Борисюк Л.Р.</i> Наукові принципи роботи педагога з обдарованими дітьми.	72
<i>Шокало А.В.</i> Практичний досвід формування сучасної мовної освіти у Франції.	75
<i>Галатюк Ю.М.</i> Теоретичні й методичні аспекти формування інтелектуальних умінь у контексті навчально-пізнавальної діяльності.	78
<i>Онопрієнко О. В.</i> Проектна діяльність як інтегративна модель навчальної діяльності молодших школярів.	84
<i>Щербаківа К.Й., Зайцева Л.І.</i> Сучасні підходи до навчання старших дошкільників розв'язання арифметичних задач.	87
<i>Юринець О.</i> Формування педагогічної відповідальності студентів коледжу.	90
<i>Пелех Ю.В.</i> Формування ціннісно-сислової готовності майбутнього педагога до професійної діяльності.	94
<i>Тадєєва М.І.</i> Історико – педагогічний досвід становлення іншомовної освіти в Росії та Україні (XVIII – XIX століття).	97
<i>Петрук Л.П.</i> Місце та роль риторики у формуванні мисленнєво-мовленнєвої культури фахівців гуманітарного профілю.	100
<i>Винар В.П.</i> Формування творчого мислення майбутніх вчителів початкової школи як передумова розвитку творчого потенціалу особистості.	103
<i>Свіриць К.О.</i> Формування мовленнєвої готовності старших дошкільників до школи у контексті сучасного педагогічного мислення.	105
<i>Тадєєв П.О.</i> Різні підходи до поняття «обдарованість» в психолого-педагогічній науці США.	109
<i>Бордюк М.А.</i> Парадигма вивчення природознавства студентами гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів в умовах нового інформаційного простору.	113
<i>Яницур М.С., Єзерська Н.Р., Зброжек Д.Г.</i> Підготовленість майбутніх вчителів до профорієнтаційної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах.	115
<i>Цимбалару А.Д.</i> Семантика понятійного апарату проблеми педагогічного проектування.	121
<i>Дичківська І.М.</i> Інноваційна педагогічна діяльність як чинник розвитку освітніх систем.	127

Косарева О.І. Роль стилів сімейного виховання у виникненні конфліктної поведінки в дошкільному віці.	132
Щербакова Н.М. До вивчення особливостей пізнавальної самостійності учнів 7-9 класів.	136
Забута Т.В. Дитяче самоврядування в педагогічній теорії та практиці: ретроспективний огляд.	140
Мельничук Л.В. Соціальний розвиток молодших школярів у світлі педагогічного досвіду А.С. Макаренка.	147
Трофимчук О.І. Етнопедагогічні основи у вихованні музикантів-інструменталістів.	150
Михайлова Л.І. Проблема моральної свідомості у педагогічній спадщині К.Д. Ушинського.	153
Примак О.П. Формування в учнів початкової школи уміння вчитися в процесі вивчення табличних випадків арифметичних дій.	157
Марко В.Ю. Поняття духовності сучасного вчителя.	163
Фарина Н.П. Виховання студентської молоді в контексті творчого шляху Володимира Івасюка.	166
Тепла М.Й. Психолого-педагогічні особливості спілкування та спільної діяльності дошкільника з дорослими та однолітками.	168
Відомості про авторів.	172

Наукове видання

ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 40

Заснований у 1996 р.

Відповідальний редактор збірника Малафійк І.В.
Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.
Технічний редактор Кравчук В.Ю.
Комп'ютерна верстка Хильчук Т.К.

Здано до набору 15.09.2008 р. Підписано до друку 31.10.2008 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 26,2. Обл. вид. арк. 26,7. Замовлення № 69/1. Наклад 300.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31
Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і
трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

О – 59 **Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах
освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського
державного гуманітарного університету. Випуск 40.— Рівне: РДГУ, 2008.
— 176 с.**

ISBN 966 — 7281 — 08 — 10.

Збірник наукових праць містить статті з проблем виховання і розвитку особистості в контексті реалізації ідей А.С. Макаренка на сучасному етапі реформування освіти, а також з теорії і методики виховання та навчання учнів і студентів, професійної орієнтації учнівської молоді.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, практичних працівників освіти, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20